

İbadet-Ceza İlişkisi Bağlamında Kefâret Çeşitleri ve Zekâtın Kefâret Boyutu

Forms of Expiation within the Framework of the Worship- Punishment Relationship and the Expiatory Aspect of Zakat

Mustafa ÖZGÜR

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı
Asst. Prof., Amasya University Faculty of Theology Department of Islamic Law
Amasya / Türkiye
mustafa.ozgur@amasya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4924-6998

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 15.08.2025
Kabul Tarihi / Accepted : 22.11.2025
Yayın Tarihi / Published : 30.12.2025
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık-December
Cilt / Volume: 12 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 217-242

Atıf / Cite as

Özgür, Mustafa. İbadet-Ceza İlişkisi Bağlamında Kefâret Çeşitleri ve Zekâtın Kefâret Boyutu. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2025), 217-242.

Doi: 10.33460/beuifd.1766090

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Yazarların dergide yayınlanan çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmakta ve telif hakları bu lisansın hükümlerine tabi olmaktadır.

*Authors publishing with the journal is licensed under the **CC BY-NC 4.0** and their copyright is subjected to the terms and conditions of this license.*

Öz: Bu çalışmada kefaret konusu, ibadet-ceza ilişkisi bağlamında çeşitleriyle birlikte ele alınmaktadır. Ancak çalışmanın asıl hedefi, İslâm'ın beş temel esasından biri olan zekât ibadetini yeni bir perspektiften değerlendirmektir. Geleneksel fıkıh yaklaşımı zekâtın nisabı, şartları ve müstahakları gibi hukuki boyutlarına odaklanmıştır. Ancak bu yaklaşım onun ekonomik sistem içindeki dönüştürücü rolünü tam olarak yansıtmamaktadır. Çalışma, zekâtın yalnızca mali ibadet ve sosyal yardım mekanizması değil, aynı zamanda sermayenin, ticaret veya üretim gibi aktif ekonomik faaliyetlerde kullanılmayıp üretken ekonomiden çekilerek âtıl bırakılmasıyla (kenz/iddihar) ortaya çıkan toplumsal zararı telafi etmeye yönelik bir "kefâret" olduğu tezini savunmaktadır. Dolayısıyla çalışma malın zekâtının verilir verilmemesinden ziyade, nisap miktarını aşan bir malın üretken ekonomiden çekilerek âtıl halde tutulması eylemini hedef almaktadır. Zekât bu âtıl bırakma eyleminin toplumsal maliyetinin telafisi olarak işlev görür. İslâm'da ibadetler, yalnızca bireyin Allah ile kurduğu manevi bağı güçlendiren eylemler değil, aynı za-

manda toplumsal düzen, adalet ve dayanışmayı sağlayan yükümlülüklerdir. Bu anlayış çerçevesinde bazı ibadetler, belirli ihlallerin telafisi amacıyla kefâret olarak düzenlenmiş; köle âzadı, oruç, sadaka ve kurban gibi ibadetler hem ceza hem de manevi arınma işlevi görmüştür. Çalışmada âtil sermayenin ekonomik sistem üzerindeki olumsuz etkileri analiz edilmiştir. Piyasadan çekilen mali varlıklar, paranın dolaşım hızını yavaşlatarak likidite ve yatırımların azalmasına, ticari faaliyetlerin durgunlaşmasına ve üretim kapasitesinin verimli kullanılamamasına neden olmaktadır. Bu durum istihdam üzerinde olumsuz etkiler yaratırken, para arz-talep dengesini bozarak ekonomik büyümeyi sekteye uğratmaktadır. Âtil sermaye en büyük zararı ise toplumun yoksul kesimlerine vermektedir. İslâm iktisadı ve fıkıh literatüründe zekât genellikle sosyal adalet ve ekonomik kalkınma bağlamında ele alınmasına rağmen, onun kefâret boyutu yeterince tartışılmamıştır. Bu eksiklikten hareketle çalışma, sermayenin ekonomik döngüden çekilerek âtil bırakılmasının bedeli olarak zekâtın kefâret niteliği taşıyabileceği tezini tartışmaktadır. Çalışmada kavramsal analiz ve mukayeseli araştırma yöntemi izlenmiştir. İbadet ve kefâret kavramlarının etimolojik kökenlerinden başlanarak, farklı kefâret türleri sistematik olarak tahlil edilmiştir. Bu karşılaştırmalı analiz sonucunda, kefâretin özünde çift yönlü yaptırım mekanizması barındırdığı tespit edilmiştir: Bir yandan işlenen ihlale karşılık gelen ceza niteliği taşıırken, diğer yandan manevi arınma sağlayan ibadet kimliğine sahiptir. Bu tespit ışığında, zekâtın da benzer şekilde ibadet yönünün yanında üretken ekonomiye katılmayan âtil sermayeye yönelik kefâret mahiyeti taşıdığı sonucuna varılmıştır. Hz. Peygamber'in "malı olan bir yetime velilik yapan kimse, o malı ticaret için kullansın ve zekât onu tüketene kadar öyle bırakmasın" uyarısı bu iddiayı desteklemektedir. Zekâtın, âtil sermayeden her yıl pay alarak onu tüketme işlevi, sermaye sahibini yatırım yapmaya teşvik eden ekonomik bir baskı unsuru niteliği taşıırken; toplanan meblağın ihtiyaç sahiplerine aktarılmasıyla toplumsal zararı telafi eden sosyal adalet mekanizması olarak işlev görür. Zekâtın kefâret boyutunun en güçlü kanıtlarından biri de İslâm devletinin zekât vermeyenlere müdahale etme yetkisine sahip olmasıdır. Hz. Ebu Bekir'in "zekât vermeyenlerle savaşırım" beyanı, zekât vermeyenin sadece bireysel günah değil, topluma zarar veren eylem olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bu durum, âtil sermayenin toplumsal zararının o denli ciddi görüldüğünü ortaya koymaktadır. Sonuç olarak zekât, sadece fakirin hakkını gözetten bir ibadet değil, sermayenin toplumsal sorumluluğunu hatırlatan, onu ataletten üretime yönlendiren ve bu ihmalin kefâretini toplumun faydasına dönüştüren bütüncül bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Zekâtın ekonomik teşvik mekanizması olarak işlev görmesi, servet sahiplerini en azından ödedikleri zekât kadar kâr getirecek yatırımlar yapmaya sevk etmektedir. Bu durum bireyin servetini koruyup nemalandırırken toplumu da âtil sermayenin mahrumiyetlerinden korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Ceza, Kefâret, Zekât, Âtil Sermaye

Abstract: This study examines the concept of expiation (kefâret) and its various forms within the context of the relationship between worship (ibadet) and penalty (ceza). Its primary objective is to re-evaluate the institution of zakat, one of the five fundamental pillars of Islam, from a novel perspective. The traditional jurisprudential (fiqh) approach has predominantly focused on the legalistic dimensions of zakat, such as its threshold (nisab), conditions, and beneficiaries. This perspective, however, fails to fully capture its

transformative role within the economic system. This paper posits the thesis that zakat is not merely a financial devotion or a social welfare mechanism. Instead, it argues that zakat functions as an “expiation” (kefâret) intended to compensate for the societal harm generated by the hoarding (kenz/iddihar) of capital—that is, its withdrawal from the productive economy and active economic activities, such as trade or production, thereby rendering it idle. Consequently, the study’s focus shifts from the mere payment or non-payment of zakat on assets; it specifically targets the act of holding wealth that exceeds the nisab threshold in an idle state. Zakat, in this view, functions as compensation for the social cost incurred by this act of rendering capital inert. In Islam, acts of worship (ibadet) are not solely actions strengthening the individual’s spiritual bond with God; they are also obligations that uphold social order, justice, and solidarity. Within this framework, certain devotions are structured as expiation to redress specific violations. Practices such as manumission, fasting, almsgiving (sadaka), and sacrifice have historically served a dual function: as both a penalty and a means of spiritual purification. The detrimental effects of idle capital on the economic system are analyzed in detail. Financial assets withdrawn from the market slow the velocity of money, leading to reduced liquidity and investment, stagnation in commercial activities, and the inefficient utilization of productive capacity. This, in turn, negatively impacts employment and disrupts the monetary supply-demand equilibrium, thereby hindering economic growth. The most severe harm inflicted by idle capital is borne by the poorest segments of society. Although literature in Islamic economics and jurisprudence (fiqh) frequently discusses zakat in the context of social justice and economic development, its dimension as an expiation has remained underexplored. Addressing this lacuna, the study advances the thesis that zakat possesses the character of an expiation, functioning as the cost for the act of withdrawing capital from the economic cycle and rendering it idle. The study employs conceptual analysis and comparative research methodologies. Beginning with the etymological origins of the concepts of ibadet and kefâret, various forms of expiation are systematically analyzed. This comparative analysis determines that expiation inherently contains a dual-sanction mechanism: it functions simultaneously as a penalty corresponding to a committed violation and as an act of worship providing spiritual purification. In light of this finding, it is concluded that zakat, alongside its devotional aspect, similarly carries the nature of an expiation specifically targeting idle capital that is not engaged in the productive economy. The Prophet’s admonition, “Whoever acts as a guardian for an orphan possessing wealth should invest it in trade, and not leave it idle lest zakat consume it,” provides support for this assertion. Zakat’s function of consuming idle capital by levying an annual share effectively acts as an economic pressure mechanism, incentivizing the capital owner toward investment. Simultaneously, the transfer of these collected funds to the needy operates as a social justice mechanism, compensating for the societal harm inflicted. One of the most potent proofs of zakat’s expiatory dimension is the authority of the Islamic state to intervene against those who withhold it. The declaration of Hadrat Abu Bakr, “I will wage war against those who withhold zakat,” demonstrates that its non-payment was deemed not merely an individual sin, but an act detrimental to the community. This underscores the gravity with which the societal harm of idle capital was viewed. In conclusion, zakat emerges as a holistic system. It is not merely a devotion safeguarding the rights of the poor, but a mechanism that asserts the social responsibility of capital, redirects it from idleness to production, and transforms the expiation for this negligence into a tangible benefit for

society. By functioning as an economic incentive, zakat compels wealth holders to seek investments yielding returns at least equivalent to the zakat liability. This process simultaneously facilitates the preservation and growth of individual wealth while shielding society from the damages of idle capital.

Keywords: *Fıqh, Sanction, Kaffarah, Zakât, Idle Capital*

Giriş

İslâm düşüncesinde ibadet, bireyin yaratıcı ile kurduğu dikey ilişkinin yanında, ahlaki ve toplumsal sorumlulukları şekillendiren yatay bir boyuta da sahiptir. Aynı zamanda insanın manevi olgunluğunu hedefleyen ibadetler, çoğu zaman sabrı sınavan, bağlılığı pekiştiren ve kişiyi ruhen arındıran bir imtihan aracıdır. Namaz, zekât, oruç ve hac gibi temel ibadetler, bu çok katmanlı yapıyı yansıtır. Bu ibadetler yalnızca bireysel arınmayı değil, aynı zamanda toplumsal adalet ve dengeyi de hedefler. Bunlar arasında yer alan zekât, taşıdığı malî ve toplumsal işlevler nedeniyle özel bir konuma sahiptir. Genellikle servetin tezkiye edilmesi, ihtiyaç sahiplerine ihtiyacı olan şeylerin ulaştırılması ve sosyal adaletin tesisi gibi yönleriyle öne çıkan bir ibadettir. Bununla beraber, İslâm iktisadî ve fıkıh literatüründe zekât genellikle sosyal adalet ve ekonomik kalkınma bağlamında ele alınmış, onun özellikle atıl sermayenin toplumsal maliyetini telafi etme bağlamında bir kefâret boyutu taşıyıp taşımadığı literatürde müstakil olarak ele alınmamıştır.

Fıkıhta bazı ibadetlerin, belirli hata veya ihlallerin telafisi olarak kefâret niteliği taşıdığı bilinmektedir. Köle âzadı, oruç tutma veya fakirleri doyurma gibi kefâretler, bireyin günahını telafi ederken aynı zamanda toplumsal fayda üretmektir. Bu çerçeveden bakıldığında, serveti arındırma ve malda fakirin hakkını gözetme gibi temel işlevleriyle zekâtın da benzer bir sorumluluk telafisi anlamı taşıyıp taşımadığı sorusu, bu çalışmanın temel hareket noktasını oluşturmaktadır.

İslâm iktisadî literatüründe zekât, genellikle ekonomik gelişmenin temel bir aracı ve arz yönlü bir ekonomi modeli olarak ele alınmıştır. Örneğin Veli Sırım, zekâtın bir yandan servetin atıl birikimini engelleyerek harcamayı teşvik ettiğini diğer yandan da geliri, alt gelir gruplarına aktararak piyasayı canlandırdığını ve üretimi artırdığını vurgulamaktadır.¹ Ayşe Ulya Özek hazırlamış olduğu doktora tezinde zekâtın sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik boyutlarıyla iktisadî gelişmeye olan katkılarını inceleyerek onun yoksulluk, işsizlik ve enflasyon gibi sorunların çözümüne sunduğu potansiyeli detaylandırmaktadır.² Enver Osman Kaan ise faiz yaşağını ve zekâtın reel ekonomideki artırıcı rolünü karz-ı hasen ile karşılaştırmaya

1 Veli Sırım, "Arz Yönlü Bir Ekonomi Olan İslâm Ekonomisinde Zekât'ın Yeri", *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Mart 2018), 110.

2 Ayşe Ulya Özek, *İktisadî Gelişme ve Zekat* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 252-254.

lı olarak ele almaktadır.³ Bu çalışmalar zekâtın ekonomik ve sosyal faydalarına odaklanarak, onun gelir ve servet dağılımındaki işlevini öne çıkarmaktadır. Literatürdeki bir diğer tartışma ise zekâtın ibadet yönü ve mali yükümlülük niteliği arasında yoğunlaşır. Ahmet Numan Ünver, yazmış olduğu makalede bu konu hakkında fıkıh ekolleri arasındaki temel ihtilafı inceler. Ünver, bu tartışmanın temelinde iki farklı zekât anlayışı yattığını ifade eder: Hanefîler zekâtı bir ibadet olarak gördüğü için çocuğu sorumlu tutmazken, diğer mezhepler zekâtı mala ait bir hak olarak kabul eder ve ödenmesi gerektiğini savunurlar.⁴ Muhammed Çuçak ise kefarete konusuna odaklandığı eserinde kefarete kavramını geniş bir şekilde inceleyerek onu yanlış davranışlardan arınma yolu olarak ele alır ve köle âzadı, oruç ve yoksulları doyurma gibi kefarete türlerinin fikhî boyutlarını analiz eder. Eser, son olarak kefaretin mahiyetine dair farklı yaklaşımları da sunar. Kefaretin bir ceza mı, bir hata telafisi mi, yoksa hem ceza hem de ibadet niteliği taşıyan çift yönlü bir mekanizma mı olduğu gibi tartışmaları ele alır.⁵

Zekâtın ekonomik ve sosyal etkileri literatürde geniş bir şekilde incelenmiş olsa da onun kefarete boyutundan bahsedilmemiştir. Bu çalışmanın iddiası, zekâtın ibadet boyutunun yanında, sermayenin ekonomik döngüden çekilerek âtıl bırakılmasının (kenz/iddihar) yol açtığı toplumsal zararın bir bedeli olarak kefarete niteliği taşıyabileceği tezini tartışmaktır. Bu yaklaşımın temel dayanağını, bizzat Hz. Peygamber'in bir uyarısı oluşturmaktadır. Rivayetlere göre Hz. Peygamber, malı olan bir yetime velilik yapan kimseye, *'O malı ticaret için kullansın ve zekât onu tüketene kadar öyle bırakmasın'*⁶ uyarısında bulunmuştur. Bu uyarı, durağan servetin zekât karşısında erimeye mahkûm olduğunu ve sermayenin âtıl bırakılmasının İslâm'ın tasvip etmediği bir durum olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Çalışmada ilk olarak ibadet ve kefarete kavramları ele alınacak, ardından ceza ve kefarete olarak ifa edilen ibadetler incelenecektir. Son olarak bu teorik temel üzerinden zekât ibadetinin, özellikle sermayeyi âtıl bırakma bağlamında bir kefarete mahiyeti taşıyıp taşımadığı tartışılacaktır.

1. İbadet ve Kefâretin Kavramsal Çerçevesi

1.1. İbadet Kavramı ve Mahiyeti

İbadet, Arapça bir kelime olup “عبد” kökünden türemiştir. Kulluk etmek, tapmak anlamlarına gelir. Aynı kökten gelen “عبد” kelimesi ise kul, köle anlamına gelir. İbadet; sevgi, saygı ve bağlılık duygularıyla bir varlığa karşı ifa edilen bütün

3 Enver Osman Kaan, “Faize Alternatif Bir Finansman Aracı Olarak Karz-ı Hasen Yerine Zekât”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2021), 617-619.

4 Ahmet Numan Ünver, “Çocuğun Malının Zekâtı Meselesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/31 (Haziran 2015), 61-64; Yusuf Balta, *İslam Hukukunda Zekât Malları ve Nisapları* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2023), 202.

5 Muhammed Çuçak, *İslam Hukukunda Kefâret* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 11-13.

6 Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezid) Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), “Zekât”, 15.

eylemleri ifade eder. İslâmî literatürde ise Allah'a olan bağlılık ve muhabbetin, O'nun rızasını kazanmak amacıyla belirli fiiller aracılığıyla ortaya konulmasıdır.⁷

Bu kavramsal çerçeveden hareketle, İslâm'ın emretmiş olduğu ibadetlerin yapısal özelliklerine baktığımızda, bunların insanın vüsatını aşan eylemler olmakla beraber, onun nefesine ağır gelen ve belirli ölçüde zorluklar barındıran eylemler olduğu görülür. Bu zorluklarda çeşitli hikmetler bulunmaktadır. Bunların başında nefis terbiyesi gelmektedir. İnsan nefsi terbiye edilmeye muhtaçtır; aksi takdirde insanın arzu ve heveslerinin nerede duracağı tahmin edilemez. İbadetlerdeki zorluklar, nefsin dizginlenmesinde ve terbiye edilmesinde önemli bir rol oynar.⁸ Bu meşakkat unsuru, müminin sabrını ve Allah'a teslimiyetini pekiştirerek onun manevi açıdan olgunlaşmasına hizmet eder.

İbadetlerin bireysel arınma boyutunun yanı sıra, İslâm'ın ibadet anlayışında toplumsal faydanın da önemli bir yeri vardır. Bu durum özellikle kefâret olarak istenilen ibadetlerde net bir şekilde görülür. Oruç gibi bedeni ibadetler dolaylı yoldan toplumsal fayda sağlarken, köle azat etmek, fakir doyurmak veya giydirmek gibi eylemler doğrudan toplumsal faydaya yöneliktir. Bu durum, İslâm'ın ibadet anlayışında bireysel arınma ile toplumsal faydanın iç içe geçtiğinin önemli bir göstergesidir.

1.2. Kefâret Kavramı ve Mahiyeti

Kefâret kelimesi Arapça bir kelime olup “كَفَّرَ” kökünden türemiştir. Sözlük anlamı itibarıyla örtmek, gizlemek ve inkâr etmek anlamlarına gelir.⁹ Kelimeye etimolojik köken açısından bakıldığında, İbranice'de telafi etmek, ortadan kaldırmak anlamına gelen “kappara” kelimesinden Arapça'ya geçtiği düşünülmektedir.¹⁰ Bu etimolojik köken, kelimenin anlamının günahların örtülmesi ve hataların telafi edilmesi etrafında şekillendiğini bize göstermektedir.

Fıkıh terimi olarak kefâret, bir günahın affedilmesi için ya da bir hatanın telafisi için yerine getirilmesi gereken ibadetleri ifade eder.¹¹ Bu ibadetler; köle âzat etme, oruç tutma, sakada verme ve kurban kesme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kefâretlerin ceza mı ibadet mi olduğu fukahâ arasında tartışma konusu olmuştur.¹² Kanaatimizce kefâretlerin mahiyeti incelendiğinde her iki boyutunun da olduğu ortaya çıkmaktadır. Birincisi telafi mahiyetli ibadet boyutudur. Bu tür

7 Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensâri er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1414), 3/272; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münir fi garibi's-Serhi'l-kebir li'r-Râfi* (Beyrut: el-Mektebetü'l-ilmiyye, ts.), 2/389.

8 Huccetü'l-İslâm Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1982), 1/266.

9 Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münir*, 2/535.

10 Mehmet Katar, “Kefâret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/177.

11 Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1989), 2/95; Alâüddin Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-serâi'* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-ilmiyye, 1986), 5/95.

12 İlgili tartışmalar için bk. Çuçak, *İslam Hukukunda Kefâret*, 16-17.

kefâretlerde işlenen hatanın veya günahın manevi zararını telafi etmek, kişiyi teziye etmek ve kişinin Allah ile olan ilişkisini tamir etmek ve güçlendirmek amaçlanır. Buna aynı zamanda kefâretin ıslah edici ve eğitici boyutu denilebilir. İkinci olarak ise ceza boyutu gelmektedir. Bu tür kefâretler ise dinin emrettiği bir şeyin ihlali sonucu bir yaptırım olarak belirlenmiştir. Bu boyut da kefâretin caydırıcı ve düzenleyici bir işlevi olduğunu ortaya koymaktadır.¹³

1.3. İbadet Kefâret İlişkisi

İbadet, Allah’a kulluk etmenin ve O’na yakınlaşmanın bir ifadesidir. Kefâret ise günahlardan arınmak ve hataları telafi etmek için bir yoldur. Bu iki kavram insanın manevi olarak tekâmül etmesinin temelini oluşturur. Kur’an-ı Kerim’de: *إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ* “Çünkü iyilikler kötülükleri yok eder”¹⁴ buyrulurken ibadetlerin arındırıcı yönü olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber beş vakit namazın aralarda işlenen günahlara, iki Cuma namazının da hafta boyunca işlenen günahlara kefâret olacağını ifade ederek ibadetlerin kefâret boyutunu bizlere göstermiştir.¹⁵

Fıkıh literatüründe kefâret olarak karşımıza çıkan ibadetlerin genellikle oruç gibi bedeni meşakkat içerenler ve köle âzadı ya da fakir doyurma gibi mali fedakârlık gerektiren davranışlar olduğu görülmektedir. Bu durum kefâretin hem bireysel hem de toplumsal boyutunu gözler önüne sermektedir.

Özellikle toplumsal açıdan bakıldığında, kefâret olarak kaşımıza çıkan ibadetlerin çoğunun sosyal yardımlaşma ve dayanışma boyutunun olduğu görülmektedir. Mesela yemin kefâreti olarak belirlenen on fakiri doyurma veya giydirme yükümlülüğü¹⁶ bireysel hatanın toplumsal fayda ile telafi edilmesini gerektirmektedir.

Bu bağlamda, İslâm hukukunda var olan kefâret müessesesinin çeşitli formları olan köle âzadı, oruç ibadeti, yoksullara iâşe ve giyim yardımı ile kurban ibadeti sistematik bir tahlile tabi tutulacaktır. Her bir kefâret türü, ceza ve ibadet karakteri bakımından mukayeseli olarak değerlendirilecek, bu unsurlardan hangisinin baskın karakter taşıdığı sorgulanacaktır. Bu analizlerin ardından zekât müessesinin mahiyeti incelenerek, bu mali ibadetin de benzer şekilde kefâret unsurları barındırdığı tezi ortaya konulacaktır.

13 Ebû Muhammed Fahrüddin Osmanın b. Ali b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313), 3/113; Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısıri İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 4/109.

14 Kur'an-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011) Hûd 11/114.

15 Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1374), “Taharet”, 14.

16 el-Mâide 5/89.

2. Kefâret Olarak Köle Âzadı

Kölelik, insanlık tarihinin en eski kurumlarından biri olup İslâm öncesi Arap toplumunda da yaygın bir şekilde uygulanmıştır.¹⁷ İslâm dini toplumsal yapıda kökleşmiş halde bulunan köleliği hemen kaldırmak yerine, onu hukuki bir zemine yerleştirip kölelerin temel insan haklarına vurgu yapmıştır. Bu durum herhangi bir fıkıh kitabında köle hukukunun kapsadığı alan incelenince açıkça görülmektedir.

Hz. Peygamber'in kölelere dair tavsiyeleri, İslâm dininin bu konudaki hassasiyetini gözler önüne sermektedir. O, köle sahiplerine yediklerinden yedirmelerini, giydiklerinden giydirmelerini,¹⁸ köleleriyle aynı sofrayı paylaşmalarını, onlara "oğlum" ya da "kızım" şeklinde hitap ederek ailenin bir ferdiymiş gibi davranmalarını tavsiye etmiştir.¹⁹ Bu şekilde kölelerin insan onuruna yaraşır bir muamele görmesi hedeflenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'deki tavsiyeler²⁰ incelendiğinde, İslâm'ın nihai hedefinin kölelik müessesini ortadan kaldırmak olduğu anlaşılmaktadır.²¹ Ancak bu hedefin hemen hayata geçirilmesi, dönemin şartları nedeniyle mümkün görünmemektedir. Zira o dönemin devletlerarası hukuku ve savaş teamülleri, savaş esirlerinin köleleştirilmesini yaygın bir uygulama haline getirmişti. Bu koşullarda köleliğin tek taraflı olarak kaldırılması, mütekabiliyet ilkesi gereği Müslümanların aleyhine bir zafiyet yaratabilirdi.²²

Bütün bu zorunluluklara rağmen İslâm, kölelik kurumunu içeriden zayıflatacak güçlü adımlar atmıştır. Bir yandan Kur'an-ı Kerim'de: *فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكَّرْتَهُ* "Fakat o, sarp yokuşa atılmadı. Bilir misin nedir o sarp yokuş? O tutsak bir boynu çözmek (köle âzat etmek)tir"²³ buyrulmak suretiyle sarp yokuşu tırmanmaya benzetilen zor ve erdemli işlerin başında köle âzadı zikredilmiştir. Diğer yandan ise, birçok hata ve günahın telafisi için zorunlu bir kefarete köle âzadını şart koşmuştur. Böylece İslâm, köleliğin kapsını bir anda kapatmak yerine, birçok kefarete penceresi açarak kölelik kurumunun zamanla kendini tasfiye etmesini hedeflemiştir. Kefâret olarak köle âzadının gerekli olduğu kabahat ve kusurlar şunlardır:

17 Bülent Tahirioğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik", *Journal of Istanbul University Law Faculty* 45/1-4 (Temmuz 2011), 649; Mehmet Akif Aydın - Muhammed Hamidullah, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/237.

18 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahih* (İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1315), "İtk", 15.

19 Müslim, *Sahihu Müslim*, "Elfâz", 13; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi Ebû Dâvud, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), "Edeb", 72.

20 el-Mâide 5/89; el-Mücâdele 58/3; en-Nûr 24/33.

21 Abdullah Özüçalışır, "Kur'an'da Kölelik ve Cariyelik", *Genç Mütefekkirlere Dergisi* 4/1 (Haziran 2023), 226-229.

22 Aydın - Hamidullah, "Köle", 26/238.

23 el-Beled 90/11-13.

2.1. Öldürme Suçunun Kefâreti Olarak Köle Âzadı

Kur'ân-ı Kerim'de, *وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَّةٌ مُسْلِمَةً إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا* "Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, bir mü'min köle âzad etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diye ödemesi gerekir."²⁴ buyrulur, yanlışlıkla öldürme suçunda iki yönlü bir telafi sistemi öngörülmüştür. Takdir edilen diyet, maktulün ailesinin destekten yoksun kalmasının tazminatı olurken, köle âzadı manevi bir telafi ve arınma vesilesi olarak kabul edilebilir.

Köle âzadının öldürme suçunun kefâreti olarak belirlenmesinde dikkat çekici bir hikmet vardır: Bir can kaybı başka bir canın hürriyete kavuşturulmasıyla telafi edilmektedir. Manevi anlamda ölü konumunda olan kölenin azat edilmek suretiyle yeni bir hayata başlaması, kaybedilen hayatın sembolik bir karşılığı olarak görülebilir.²⁵ Bu yaklaşım İslâm'ın insan hayat ve hürriyete verdiği ehemmiyeti göstermesi açısından dikkate değerdir.

Hataen öldürme durumunda kefâretin gerekliliği, Nisâ Suresi 92. ayetinin açıklığı nedeniyle tüm fıkıh mezheplerinin ittifak ettiği bir konudur. İhtilaflar, kasıt unsurunun bulunduğu daha ağır öldürme türlerinde görülmektedir. Örneğin kasta benzer öldürme konusunda Hanefilerden Kerhî (ö. 340/952),²⁶ Şafiîler ve Hanbelîler, kefâretin hataen öldürmedeki gibi gerekli olduğu görüşündedirler.²⁷ Mâlikîler ise bu kategoriyi ayrı olarak ele almamış, kasten öldürme hükümleri içinde değerlendirmişlerdir.²⁸

En dikkat çekici fikhî tartışma ise kasten adam öldürme durumunda kefâretin gerekip gerekmediği konusundadır. Şafiîler, hataen öldürmede dahi kefâret isteniyorken, çok daha ağır bir suç olan kasten öldürmede evleviyetle kefâretin gerekli olacağını savunur.²⁹ Buna karşın Hanefîler başta olmak üzere cumhur, bu suçu farklı değerlendirir. Onlara göre kasten öldürme kefâretle telafi edilemeyecek kadar büyük bir günahdır. Bunun cezası kısas veya diyetdir ve bu nedenle ayrıca bir kefâret gerekmez. Bu yaklaşımlarıyla kasten öldürmeyi, kefâreti olmayan yalan yere yemine (yemin-i gamûs) benzetirler.³⁰ Sonuç olarak, mezheplerin çoğunluğu kefâreti kasıtlı ve ağır suçlardan ziyade, hata veya ihmal sonucu ortaya çıkan durumların manevi ve hukuki bir telafisi olarak görme eğilimindedirler.

24 en-Nisâ 4/92.

25 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 3/40.

26 Kâsânî, *Bedâi'*, 7/251.

27 Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü* (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1997), 7/5733.

28 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebî'l-Kâsım el-Abderî el-Girnâti el-Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl li Muhtasar-ı Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 8/332.

29 Ebû İshak Cemaleddin İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf eş-Şirazi, *el-Mühezzebe fi fıkhi'l-İmam eş-Şafîi*, thk. Zekerîyya Umeyrat (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1995), 3/247.

30 Kâsânî, *Bedâi'*, 7/251.

2.2. Zihâr Kefâreti Olarak Köle Âzadı

Zihâr, erkeğin karısına “Sen bana annemin sırtı gibisin” demek suretiyle karısını kendine haram kılma eylemidir.³¹ Bu ifadeyle erkek eşini kendine ebedi olarak haram kılmakta ama evlilik bağıni sonlandırmamaktaydı. Bir nevi kadın askıda kalıp ne evli olarak hayat sürebilmekte ne de özgür bir birey olarak başka biriyle evlenebilmekteydi.³²

İslâm, zihâr uygulamasını düzenleyip bu adaletsiz durumu ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu durum Mücadele Suresi’ne konu olmuştur. Surenin ilk ayetlerinde Havle bint Sa’lebe isimli kadının başına gelen olay anlatılır. Havle, kocası tarafından zihâr yapılarak haksızlığa uğradığını ifade etmek için Hz. Peygamber’e başvurmuştur. Konu hakkında henüz bir vahiy gelmediği için Hz. Peygamber, var olan uygulamaya işaret eden bir cevap vermiştir. Havle, bu sıkıntılı durumdan kurtulmak için Allah’a dua etmiştir. Bunun üzerine: *وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّ* “Kadınlarından zihar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönercek olanlar, eşleriyle birbirine dokunmadan önce bir köle âzad etmelidir.”³³ ayeti nazil olmuştur. Bu ayetle zihâr, kadın için bir zulüm aracı olmaktan çıkarılıp kefaretle telafi edilebilir bir hataya dönüştürülmüştür. Böylece zihâr yapan kocanın önüne iki seçenek sunulmuştur: Ya kefareti ödeyerek evliliğini sürdürecektir ya da normal bir şekilde karısını boşayacaktır. Kefaret ödemedenden önce karısıyla cinsel ilişkiye girmesi haramdır.³⁴ Koca, kendisine sunulan bu seçenekleri yapmaya yanaşmazsa, kadının talebi üzerine mahkeme kocayı, karısını boşaması için zorlar. Bundan da sonuç alınamazsa mahkeme evliliğe son verir.³⁵

Zihâr kefaretinde dikkat çeken bir husus, âzat edilecek kölenin niteliğidir. Öldürme kefaretinde kölenin mümin olması şart koşulurken, zihâr kefaretinde böyle bir şart belirtilmemiştir. Bu durum mezhepler arasında ihtilafa yol açmıştır. Hanefîlerin dışındaki cumhur, fıkıh usulündeki mutlak lafzın mukayyet lafza hamledilmesi ilkesine dayanarak zihâr kefaretinde de âzat edilecek kölenin mümin olması gerektiğini ifade etmişlerdir.³⁶ Hanefîler ise böyle bir hamlin caiz olmadığını, çünkü haklarında nas bulunan iki ayrı meseleyi birbirine kıyaslanmanın mümkün olmadığını aksi takdirde bunun nas üzerine ziyade anlamı taşıyacağını söylemişlerdir.³⁷

31 Muhammed b. Ebî'l-Feth b. Ebî'l-Fadl el-Bali, *el-Mutlî alâ elfâzî'l-Mukni*, thk. Mahmud el-Arnaut ve Yasin Mahmud el-Hatib (Mektebetü's-Sevâdi, 2003), 418.

32 Heyet, *el-Mevsuatü'l-fıkhiyye* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1990), 29/190.

33 el-Mücâdele 58/3.

34 Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-fıkhi'l-Hanefî*, thk. Kamîl Muhammed Muhammed Uveyza (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 165.

35 el-Kâsânî, *Bedâi'*, 3/234.

36 İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nisâbü'rî el-Cuveynî, *el-Burhân fî 'Usûlî'l-Fıkhi*, thk. Salâh b. Muhammed b. Avîda (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1418), 1/158.

37 Ebü Bekr Ahmed b. Ali Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhâvî (Beyrût: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1985), 5/312.

İslâm'ın zihâr konusundaki düzenlemesi, bir yandan kadının haklarını korumayı hedeflerken, diğer yandan kölelik kurumunun tedricen ortadan kaldırılmasına hizmet etmiştir. Bu düzenleme, aile birliğini önceleyen ancak kadının mağduriyetini de kesinlikle göz ardı etmeyen dengeli bir yaklaşım sergilemektedir. Buradaki köle âzadının ceza mahiyeti taşıdığı gayet açıktır.

2.3. Yemin Kefâreti Olarak Köle Âzadı

Yemin, saygı duyulan yüce bir varlığı özel bir biçimde anarak bir hükmü pekiştirmektir.³⁸ Genellikle Allah adını kullanarak bir şey yapmaya veya yapmamaya söz vermek şeklinde olan yemin, fikhî açıdan önemli sonuçlar doğuran bir tasarruftur. Yemin, genellikle mübah bir eylem olarak kabul edilmekle birlikte, alışkanlık haline getirilmesi ve sıkça yapılması hoş karşılanmamıştır.³⁹

İslâm hukukunda yeminler üç gruba ayrılır: Yemîn-i lağv, kişinin söylediği gibi olduğunu zannettiği, ancak gerçekte farklı olan bir şey üzerine yemin etmesidir. Yemîn-i gamûs, bile isteye yalan üzere yemin etmektir. Yemîn-i mün'akide, şartlarına uygun olarak gelecekte bir şeyi yapmak veya yapmamak üzere yemin etmektir.⁴⁰ Bu yeminlerden yemîn-i lağvda kasıt ve kusur olmadığı için kefâret gerekli değildir. Yemîn-i gamûs, kefâretle bile telafi edilemeyecek kadar ağır bir günah olarak kabul edildiği için çoğunluğa göre kefâret vermek gerekmeyp tövbe etmek ve hak sahipleri oluşmuşsa onlardan helallik almak gerekir. Kefâret ise Şafiîler⁴¹ hariç cumhura göre sadece son tür olan yemîn-i mün'akide için gereklidir.⁴²

Kur'ân-ı Kerim'de yemini bozmanın kefâreti şöyle belirtilmiştir: فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسْكِينٍ مِنْ أَوْسَطِ مَا تَطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ *"Bu durumda yeminin kefâreti, ailenize yedirdiğinizi orta hallisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle âzad etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun kefâreti üç gün oruç tutmaktır."*⁴³ Bu ayet yemin kefâretinin üç ana seçenekten (fakiri doyurma, giydirme, köle âzadı) oluştuğunu ve bunlara güç yetirilememesi halinde üç gün oruç tutulması gerektiğini ifade eder.

Katl ve zihâr kefâretinde köle âzadı ilk seçenek olarak belirlenmişken, yemin kefâretinde üç eylemden biri olarak seçimlik bir ceza olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle olmakla beraber fukahâ, bir insanı özgürlüğe kavuşturmanın öneminden hareketle köle âzadını tercih etmenin daha faziletli bir eylem olduğunu

38 Ebû Bekr (Ebû'l-Beka) Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilaziz el-Fütûhî İbnü'n-Neccâr, *Müntehâ'l-irâdât*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 5/209.

39 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatib el-Kâhîrî eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzi'l-Minhâc*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmecud (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1994), 6/188.

40 el-Kudûrî, *Muhtasar*, 209; Ebû'l-Fazl Mevdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-Ihtiyâr li ta'îlî'l-Muhtâr* (Kahire: Matbaatu'l-Halebî, 1356), 4/46.

41 eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/188-189.

42 Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, thk. Eymen Salih Şaban (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 2000), 6/113.

43 el-Mâide 5/89.

vurgulamışlardır.⁴⁴ Yemin kefâretindeki seçenekler, hatanın telafisini toplumsal faydaya dönüştürerek ibadetin ıslah edici yönüyle cezanın düzenleyici yönünü birleştirir. Üç gün oruç tutulması ibadetin ıslah edici yönünü temsil ederken, fakiri doyurma, giydirme ve köle âzadı cezanın düzenleyici yönünü yansıtır.

2.4. Ramazan Orucunun Kefâreti Olarak Köle Âzadı

Ramazan orucunun kefâretinde köle âzat etmenin gerekliliği, yukarıda geçen sebeplerden farklı olarak doğrudan Kur'an ayetiyle değil, Hz. Peygamber'in sünnetiyle olmuştur. Kendisine oruç farz olduğu halde bir kişinin mazereti olmadan ve bilerek Ramazan orucunu bozması kabul edilemez bir davranış olarak görül-müş ve bu hatanın telafisi için ağır bir kefâret takdir edilmiştir.

Sahîh-i Müslim'de geçen bir rivayete göre, bir adam Ramazan günü eşyle bilerek cinsel ilişkiye girmiş ve yaptığı hatanın farkına vararak pişmanlıkla Hz. Peygamber'e gelerek durumu anlatmıştır. Hz. Peygamber ona; ilk önce bir köle azat etmesini, buna gücü yetmezse peş peşe iki ay oruç tutmasını, buna da gücü yetmezse altmış fakiri doyurmasını söylemiştir.⁴⁵ Bu hadis, bilerek bozulan Ramazan orucunun kefâreti için tüm mezheplerce kabul edilse de uygulamada bazı görüş ayrılıkları doğmuştur. Başlıca ihtilaf konuları şunlardır:

Birincisi, kefâretin kasten bozulan her oruçta mı, yoksa cinsel ilişki sonucu bozulan oruçta mı gerektiğidir. Şafiîler, hadisin zahirine dayanarak sadece cinsel ilişki durumunda kefâretin zorunlu olduğunu belirtir.⁴⁶ Hanefîler⁴⁷ ve Mâlikîler⁴⁸ ise orucun kasten bozulmasını esas alarak, bozulma şeklinden bağımsız olarak kastın olduğu her durumda kefâretin gerekeceğini ifade ederler.

İkinci ihtilaf konusu, kefâret seçeneklerindeki sıralamayla ilgilidir. Mâlikîler dışındaki diğer mezhepler,⁴⁹ Hz. Peygamber'in belirlemiş olduğu sıraya (önce köle âzadı, sonra oruç, sonra fakir doyurma) uyulmasını gerektiğini savunur. Mâlikîler ise kişinin bu üç seçenek arasında muhayyer olduğunu belirtir, ancak altmış fakiri doyurmanın daha uygun (müstehap) olacağını ifade ederler.⁵⁰

44 Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâli el-Makdisi İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et - Türkî-Abdulfettah Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru aleml-i-kütüb, 1997), 14/344; Rahmi Yaran, "Kefâret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayın-ları, 2002), 25/180.

45 Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Sıyâm", 1111.

46 Ebû'l-Fazl Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dimaşkı İbn Kâdi Şühbe, *Bidâyetu'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*, thk. Enver b Ebû Bekr ed-Dâğıstânî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2011), 1/585-586.

47 Ebû'l-Hasen Nürüddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî Ali el-Kârî, *Fethü bâbi'l-İnâye bi şerhi'n-Nükâye*, thk. Muhammed Nizâr Temim-Heysem Nizâr Temim (Beyrût: Dâru'l-Erkam, 1997), 1/569.

48 Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004), 2/65.

49 Serahsî, *el-Mebsût*, 3/71; Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdilkerim el-Kazvîni er-Râfîi, *el-Aziz şerhu'l-Veciz*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 3/234; Ebû'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, thk. Muhammed Hamid el-Feykî (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1955), 3/323.

50 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/67.

Üçüncü olarak, azat edilecek kölenin niteliği tartışmalıdır. Cumhur, usuldeki mutlakın mukayyede hamledilmesi ilkesine dayanır. Bu ilkeyle adam öldürme kefaretinde olduğu gibi, oruç kefaretinde de âzat edilecek kölenin mümin olması gerektiğini savunurlar.⁵¹ Hanefîler ise bu yoruma katılmaz. Onlara göre, ilgili hadiste böyle bir şart bulunmamaktadır. Ayrıca adam öldürme ve oruç bozma farklı eylemler olduğu için mutlakın mukayyede hamli kuralının burada uygulanamayacağını ifade ederek herhangi bir kölenin âzat edilebileceği görüşünü benimsemişlerdir.⁵²

3. Kefâret Olarak Oruç İbadeti

Oruç, ilahi dinlerin hepsinde emredilen kadim bir ibadet olup Arapça “savm” kelimesinin Farsça karşılığı olan “rûze” kelimesinin Türkçeleşmiş halidir.⁵³ Istilahta ise imsak vaktinden güneşin batışına kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durma anlamına gelir.⁵⁴ İnsan nefesine ağır gelen ve sabır gerektiren bir ibadet olması nedeniyle oruç ibadeti birçok kabahatin kefareti olarak Kur’an-ı Kerim ve hadislerde zikredilmiştir. İslâm hukukunda oruç, beş farklı durumda kefarete olarak karşımıza çıkmaktadır:

3.1. Öldürme Suçunun Kefâreti Olarak Oruç Tutma

Hataen adam öldürmenin kefareti Nisâ Suresi 92. ayette ilk önce köle âzadı olduğu ifade edilmişti. Ayetin devamında ise şöyle buyrulmaktadır: *فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامًا* “Şehrin müttâbînü tûbe minallâh” *Bunlara imkân bulamayanın, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay ardarda oruç tutması gerekir*” Bu ifade, köle âzadına imkân bulunamaması durumunda, kefaretin ikinci basamağı olarak iki ay kesintisiz oruç tutulması gerektiğini bildirir. Buradaki oruç tutma talebinin ceza değil de yapılan hatanın affı için Allah’tan bir özür vesilesi olduğu anlaşılmaktadır.

3.2. Zihâr Kefâreti Olarak Oruç Tutma

Mücâdele Suresi, zihâr kefaretinin aşamalı olarak belirler. İlk aşama olarak 3. ayette belirtildiği üzere köle âzadı istenir. Eğer köle âzat etme imkânı bulunmazsa Surenin 4. ayeti devreye girer: *فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامًا شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا* “Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce ardarda iki ay oruç tutmalıdır.” Bu ayet, imkânı olmayanların kefarete olarak iki ay kesintisiz oruç tutmalarını ister. Buradaki oruç ibadetinin ceza amaçlı olduğu gayet açıktır. Zira kefarete orucu tutarken kişinin zihâr yaptığı eşyle ilişkiye girmesi caiz değildir. Gündüz unutarak gece de bilerek ilişkiye girdiği takdirde kefarete orucuna sıfırdan başlaması gerekir.⁵⁵

51 Ebû'l-Mehâsin Fahrülislâm Abdülvâhid b. İsmâil b. Ahmed et-Taberi er-Rüyânî, *Bahrü'l-mezheb fi fûrû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i*, thk. Tarık Fethi es-Seyyid (Beyrût: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2009), 10/461; İbn Hanife Abidin, *el-Ucale fi şerhi'r-Risale* (Cezayir: Darü'l-İmam Malik, 2019), 3/90; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân et-Temîni el-Useymin, *eş-Şerhu'l-mümti'âla Zâdi'l-müstekni'* (Riyad: Dâru İbnü'l-Cevzi, 2001), 15/164.

52 Kâsânî, *Bedâi'*, 5/110.

53 Ali İhsan Yitik, “Oruç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/414.

54 Serahsî, *el-Mebsût*, 3/54.

55 es-Serahsî, *el-Mebsût*, 6/225.

3.3. Ramazan Orucunun Kefâreti Olarak Oruç Tutma

Yukarıda geçen rivayette, kasten bozulan orucun kefâreti ilk önce köle âzadı, o mümkün olmadığında da iki ay peş peşe oruç tutmak olduğu ifade edilmişti. Burada tutulması istenen orucun ceza mahiyeti yanında kefâret mahiyeti de taşıdığı görülmektedir. Zira ortada hem kasten bozulan oruç gibi bir suç hem de telafi edilmesi ve affının talep edilmesi gereken bir kabahat vardır.

3.4. Yemin Kefâreti Olarak Oruç Tutma

Mâide Suresi 89. ayeti yemin kefâretinin nasıl yerine getirileceğini açıklar. Ayete göre, yeminini bozan kişi öncelikle üç seçenekten (on fakiri doyurma, on fakiri giydirme veya bir köle âzat etme) birini tercih etme hakkına sahiptir. Eğer bu seçeneklerden hiçbirini yerine getiremezse, ayetin devamında *فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ* *“kim de bunları bulamazsa üç gün oruç tutsun”* ifadesi ile üç gün oruç tutması istenir. Burada tutulması gereken orucun peş peşe olup olmaması mezhepler arasında ihtilafa konu olmuştur. Hanefîler ve Hanbelîler, Abdullah ibn Mesud’un (ö. 32/652-53) ve Übey b. Ka’b’ın (ö. 33/654) mütevâtir olmayan kıraatindeki “peş peşe” kaydını dikkate almışlar ve bu orucun peş peşe tutulması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁵⁶ Şafiîler ve Malikîler ise mütevâtir olmayan kıraati delil olarak kabul etmedikleri için tutulacak orucun peş peşe olmasını şart koşmamışlardır.⁵⁷

3.5. Hac Yasaklarının İhlal Kefâreti Olarak Oruç Tutma

Hac ve umre sırasında ihrama girenler için bazı yasaklar söz konusudur. Bu yasaklardan biri de ihramlıyken tıraş olma yasağıdır. Kur’an-ı Kerim bu durumu şöyle açıklar: *فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسْكَ* *“İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidiye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir.”*⁵⁸ Ayet her ne kadar mazeret durumunu zikrederek başlasa da fukaha fidiye hükmünü bu yasağı ihlal edenler için de geçerli görmüştür.⁵⁹ Hz. Peygamber ayette geçen bu fidiye seçeneklerini üç gün oruç, altı fakiri doyurma veya bir koyun kurban etme olarak açıklamıştır.⁶⁰

Başka bir ihram yasağı da avlanmaktır. Kur’an-ı Kerim bu yasağı ihlal edenler için şu hükmü getirmiştir: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمَّداً فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ بِحُكْمٍ بِهِ ذُوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ* *“Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâ’be’ye hediye olarak varmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edece-*

56 Serahsî, *el-Mebsût*, 3/75; el-Kâsânî, *Bedâi’*, 2/76; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 13/529.

57 Rüyânî, *Bahrü’l-mezheb*, 3/406; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 2/180.

58 el-Bakara 2/196.

59 el-Mevsilî, *el-Ihtiyâr*, 1/161; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/381-382.

60 Buhârî, *el-Câmiu’s-sahih*, “Muhsar”; 5; Müslim, *Sahihu Müslim*, “Hâc”, 82.

ği bir kurbanlık hayvan veya yoksulları yedirmek suretiyle kefâret yahut onun dengi oruç tutmaktır. (Bu) yaptığı işin kötü sonucunu tatması içindir.”⁶¹ Ayet gereğince avlanan hayvanın bedeli iki adil kişi tarafından takdir edilir. Bu durumda avlayan kimseye üç seçenek sunulur: Birincisi, takdir edilen bu kıymetle bir kurbanlık alıp Mekke’de kesmektir. İkincisi, bu kıymeti her yoksula yarım sâ’ buğday hesabıyla sadaka olarak dağıtmaktır. Üçüncüsü ise her yarım sâ’ için bir gün oruç tutmaktır.⁶² Ayette geçen “yaptığının cezasını çekmiş olsun” ifadesi, bu orucun ceza mahiyeti taşıdığını gösterir.

Oruç, hac ibadeti esnasında bir durumda daha mükelleflerden istenir. Temettu ve kıran haccına niyet edenler için Kur’ân’da şöyle buyrulur: فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ *Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar.*” Bu ayet gereği, bu tür hac yapanların hedy kurbanı kesmesi vaciptir. Kesecek kurban bulamayanın ise, üç günü orada yedi günü de eve döndükten sonra olmak üzere on gün oruç tutması gereklidir. Hanefiler buradaki kurban veya orucu temettü ya da kıran gibi meşakkatli bir ibadeti tamamlamanın şükürü olarak görürler.⁶³ Şafililer göre ise temettü hacı yapanların mikâtta değil de Harem bölgesinde ihrama girmeleri veya kıran hacı yapanların tek ihramla umre ve hac yapmaları bir tür eksikliğin telafisi için kurban veya oruç gerekir. Dolayısıyla onlara göre bu, şükür değil kefâret niteliğindedir.⁶⁴

Görüldüğü üzere oruç, bazen ceza, bazen hatanın telafisi bazen de her iki mahiyeti birden taşımaktadır. Özellikle iki ay gibi uzun süreli oruçların ve bunların peş peşe tutulmasının şart koşulması, hem fiilin ağırlığına uygun bir müeyyide hem de kişinin nefsin terbiye etme vesilesidir. Kefâretlerde orucun alternatif bir seçenek olarak sunulmasını İslâm’ın kolaylık ilkesinin bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

4. Kefâret Olarak Sadaka (Fakirleri Doyurmak veya Giydirmek)

Sadaka, mali ibadetler kapsamında önemli yeri olan ve sosyal dayanışmayı güçlendiren bir uygulamadır. Sözlükte “doğruluk ve doğru söylemek” manasına gelen kelime, terim olarak “Allah rızası için karşılıksız yapılan yardım” anlamında kullanılır.⁶⁵ Her ne kadar sadakada esas olan gönüllülük üzerine yapılması olsa da bazı durumlarda zorunlu bir yükümlülük olabilmektedir. Bu zorunlulukların

61 el-Mâide 5/95.

62 Mevsili, *el-Ihtiyâr*, 1/165.

63 Kâsânî, *Bedâi’*, 2/174.

64 Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *el-İdâh fi menâsiki’l-hacc ve’l-umre* (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1994), 469.

65 Ebû’l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât fi garibi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut: Dâru’l-kalem, 1412), 480.

başında farklı durumlarda kefâret olarak belirlenen fakirleri doyurma ve giydirme şeklindeki sadakadır. Sadaka mahiyetindeki bu kefâretlerin hem dini hem de sosyal boyutu bulunmaktadır. Şari', birçok ihlaller için kefâretler belirlerken maddi durumu yerinde olanlar için fakirleri doyurma ve giydirmeyi seçenekler arasında sunmuştur. Böylece kişi işlediği hatayı telafi ederken aynı zamanda toplumsal dayanışmaya da katkı sağlamış olmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in sünnetinde sadaka mahiyetinde kefâret vermeyi gerektiren durumlar, bunların nasıl yerine getirileceği ve miktarları ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır. Bu durumları dört başlık altında toplamak mümkündür:

4.1. Yemin Kefâreti Olarak Sadaka

Yemin kefâretinin esasları Kur'an-ı Kerim'de şöyle açıklanmıştır: *فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسْكِينٍ مِنْ أَوْسَطِ مَا طُعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كَسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ* "Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir."⁶⁶ Bu ayet, yeminini bozan kişi için öncelikle üç seçenek sunar: On fakiri doyurmak, on fakiri giydirmek veya bir köle âzat etmek. Ayet, bunlara gücü yetmeyenlerin ise üç gün oruç tutmasını belirtir. Ayetteki "ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden" ifadesi, bu kefâretin sabit bir standardının olmadığını, aksine kişinin kendi mali durumuna göre belirlenmesi gerektiğini gösterir. Bu durum genel cezaların değil de bireyselleştirilmiş cezaların daha etkin olduğunu ortaya koyar. Ayrıca bir standardın olmaması fakirin hakkını gözetmek açısından daha faydalı bir yöntemdir.

4.2. Zihâr Kefâreti Olarak Sadaka

Zihâr kefâretinde fakirleri doyurma hükmü, *فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامَ سِتِّينَ مِسْكِينًا* "Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurmalıdır"⁶⁷ ayetiyle sabittir. Burada fakir doyurma, köle âzadı ve iki ay peş peşe oruç tutmaya gücü yetmeyenler için sunulmuş son seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Yemin kefâretinden farklı olarak burada doyurulacak fakir sayısı ondan altmışa çıkmıştır. Bu durum zihâr yapmanın daha büyük bir kabahat olduğunu göstermektedir. Yemin kefâretinden bir diğer farkı da zihârda sadece fakirlerin doyurulmasının istenmesi, giydirme seçeneğinin bulunmamasıdır.

4.3. Ramazan Orucunun Kefâreti Olarak Sadaka

Ramazan orucunun kefâreti yukarıda zikri geçen hadis gereğince köle âzadı, o yapılamıyorsa iki ay peş peşe oruç, o da yapılamadığı takdirde altmış fakiri doyurmak şeklindedir. Malikîler hariç cumhura göre bu sıralamayı takip etmek ge-

66 el-Mâide 5/89.

67 el-Mücâdele 58/4.

rekir.⁶⁸ Malikîler kişinin üç seçenek arasında muhayyer olduğunu söyleseler de altmış fakiri doyurmanın daha faziletli olduğunu ifade ederler.⁶⁹ Ramazan günü orucu bilerek bozmak Müslüman için büyük bir suçtur. Bundan dolayı bu suçun affı ve telafisi için kefâret olarak belirlenen seçenekler ağır tutulmuştur.

4.4. İhram Yasaklarının İhlal Kefâreti Olarak Sadaka

Hac ve umre ibadeti için ihrama giren kişinin uyması gereken bazı yasaklar vardır. Kur'an-ı Kerim bu yasaklar için farklı kefâretler belirlemiştir.⁷⁰ Bunlardan biri de ihramlı iken tıraş olma yasağıdır. Bu yasağın kefâreti olarak oruç, sadaka ve kurban arasında kişi muhayyer bırakılmıştır. Hz. Peygamber buradaki sadakayı altı fakiri doyurmak olarak açıklamıştır.⁷¹

Sadaka, diğer bir ihram yasağı olan avlanma durumunda da karşımıza çıkmaktadır.⁷² Bu yasağın ihlali durumunda verilecek sadaka miktarı, avlanılan hayvanın değerine göre belirlenmektedir.⁷³

Fakir doyurma kefâreti yerine getirilirken dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Bunlar; muhatap kitle olan fakirlerin kimler olduğu, kefâretin ifa şekli, fakir sayısına riayet, verilmesi gereken yiyeceğin miktarı gibi konulardır.⁷⁴ Bunlar çalışmamızın amacının dışında olduğu için değinilmeyecektir.

5. Kefâret Olarak Kurban İbadeti

İslâm hukukunda kurban ibadeti kefâret olarak sadece hac ve umre ibadeti esnasındaki eksikliklerin telafisi için veya ihram yasaklarından birinin işlenmesi durumunda ceza yahut kefâret olarak karşımıza çıkar. Bu kapsamda, en ağır kabahatlerin başında Arafat vakfesinden önce cinsel ilişkide bulunmak gelir. Bu durumda hac bozulur ancak yine de tamamlamak gerekir. Gelecek yıl kaza edilir ve ayrıca bir koyun ya da keçi kurban edilir. Aynı durum umre tavafının en az dört şavtı tamamlanmadan yapılan cinsel ilişki durumunda da geçerlidir. Buna ilave olarak Hanefiler, Arafat'ta vakfeden sonra ancak ilk tahallülden (tıraş olup ihramdan çıkmadan) önce cinsel ilişkiye girilmesi veya ziyaret tavafının cünüp halde yapılması gibi eylemler neticesinde de deve veya sığır kurban edilmesi (bedene) gerektiğini ifade ederler.⁷⁵

68 Zeylai, *Tebyinü'l-hakâik*, 1/328; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr hüve şerhu Muhtasari'l-Müzenî*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmecud (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1999), 3/432; Merdâvî, *el-İnsâf*, 3/323.

69 Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. İdris b. Abdirrahmân el-Misrî el-Karâfî, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî vd. (Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 2/526.

70 el-Bakara 2/196.

71 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Muhsar", 5; Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Hâc", 82.

72 el-Mâide 5/95.

73 Serahsî, *el-Mebsût*, 4/84; Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, 4/299.

74 Ayrıntılı bilgi için bkz. Çuâk, *İslam Hukukunda Kefâret*, 59-81.

75 Kâsânî, *Bedâi'*, 2/168-174; Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhi'l-Muhezzeb li'ş-Şirâzi* (Kâhire: Idâretü't-Tibâtî'l-Münîre, 1347), 7/414.

Hac ve umrenin vaciplerinden bazılarının ihlali de koyun veya keçi kesme (dem) cezası gerektirir. Bu tür ihlaller arasında; mîkât sınırlarını ihramsız geçmek, sa'yi dört şavttan daha az yapmak ve Müzdelife vakfesini terk etmek sayılabilir. Benzer şekilde, şeytan taşlamayı eksik yapmak veya terk etmek, ziyaret ya da umre tavaflarının şavtlarını eksik bırakmak, abdestsiz yapılan tavafın iadesini yapmamak ve Arife günü güneş batmadan Arafat'tan ayrılmak da dem gerektiren durumlardandır.⁷⁶

Ayrıca, ihramlıyken bazı genel yasakların ihlali de dem kesmeyi gerektirir. Örneğin; vücuda güzel koku sürmek, dikilmiş elbise giymek, başı örtmek, saç veya sakalın en az dörtte birini kesmek ve bir elin ya da ayağın tüm tırnaklarını aynı anda kesmek bu kapsama girer.⁷⁷ Ayrıca ihramlıyken karada yaşayan ve eti yenen bir av hayvanı avlanıldığında bu hayvanın kıymeti bir koyun veya keçi satın alacak miktardaysa dem cezası gereklidir.⁷⁸

Görüldüğü üzere hac ve umre bağlamındaki kurban kefâretleri, ibadetin iç disiplinini korumaya yönelik açık birer yaptırım niteliği taşımaktadır. İhlalin büyüklüğüne göre cezanın dem veya bedene şeklinde ağırlaşması bu sistemin orantılılık ilkesine dayandığını göstermektedir. Ancak buradaki ceza sadece bir müeyyide olmanın ötesinde, kesilen kurbanın etinin Harem bölgesindeki yoksullara dağıtılmasıyla toplumsal faydaya dönüşmekte ve Allah'a sunulan bir kurban olması hasebiyle de ibadet kimliğini korumaktadır. Böylece kurban kefâreti, ibadet düzenini bozan bir fiilin hem mali bir fedakarlıkla cezalandırıldığı hem de toplumsal bir fayda üreten bir ibadetle telafi edildiği bütüncül bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.

6. Zekâtın Kefâret Boyutu

Zekât, İslâm'ın beş temel esasından biri olmakla birlikte, yalnızca mali bir ibadet değil, aynı zamanda İslâm ekonomisinin en önemli enstrümanlarından biridir. Klasik fıkıh literatürü, daha çok zekâtın nisabı, şartları ve hak sahipleri gibi hukuki boyutlarını ele almış; bu yaklaşım ise onun ekonomik düzen içerisindeki dönüştürücü işlevini bütünüyle yansıtmamıştır. Zekâtı münferit bir ibadet pratiği olarak sınırlandırmak, İslâm ekonomi teorisinin bu temel kurumunu anlamada yetersiz kalmaktadır. Zekât aslında çifte işlev gören bir sistemdir: Bir yandan ibadet boyutu bulunurken, diğer yandan ekonomide âtıl kalan sermayenin toplumsal refaha verdiği zararı telafi eden bir kefâret mekanizması olarak işlev görmektedir. Bu çerçevede zekât, durağan servetin ekonomiye kazandırılması ve sosyal adaletin tesisi açısından vazgeçilmez bir kurum niteliği taşımaktadır.

⁷⁶ Kâsânî, *Bedâi'*, 2/138-139.

⁷⁷ Kâsânî, *Bedâi'*, 2/173; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/112.

⁷⁸ Mevslî, *el-İhtiyâr*, 1/165.

Bu yaklaşımın temelini, fıkıh kitaplarında “çocuğun malının zekâtı” tartışmalarında delil olarak zikredilen ve Hz. Peygamber’den rivayet edilen şu uyarı oluşturmaktadır: *“Dikkat edin! Kim malı olan bir yetime veli olursa, o malı ticaret için kullansın ve zekât onu tüketene kadar öyle bırakmasın.”*⁷⁹. Tirmizi bu hadisi naklettikten sonra senedine zayıflık olduğuna işaret etmiştir. Senedde yer alan Müsenna b. Sabbah gibi raviler sebebiyle rivayetin merfu olarak zayıf olduğu belirtilmiştir. Hadisin Dârekutnî’nin Sünen’in de yer alan bir başka rivayeti ise şöyledir: *اهلكات آل مهمل أومأ يف يمأتيل اوظفح! “Yetimlerin mallarını koruyun ki zekât onları tüketmesin.”*⁸⁰ Bu manayı teyit eden ve fıkhi dayanak olarak daha kuvvetli kabul edilen rivayet, Hz. Ömer’den mevkuf olarak nakledilen şu rivayettir: *“Yetimlerin mallarıyla ticaret yapın ki zekât onları tüketmesin.”*⁸¹

Bu rivayetlerden hareket eden fukahâ çocukların malından zekât verilip verilmeyeceği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Hanefiler⁸² verilmemesi gerektiğini savunurken, cumhur⁸³ verilmesi gerektiği kanaatine varmıştır.⁸⁴

Delil olarak sunulan rivayetlerde asıl dikkat çeken nokta, zekâtın malı yiyip bitirmesi olgusudur. Bu rivayetlerin ortak noktası yetimin malının iyi korunması ve ekonomiye kazandırılması gerekliliğidir. Yetimin malını zarara uğratacak bir tasarruf İslâm’da yasaklanmıştır. Ancak zikredilen rivayetler daha da ileri bir aşama olan başka bir şeye vurgu yapmaktadır. O da yetimin malını öylece bırakıp onu nemalandıracak tasarruflarda bulunmamanın da uygun olmadığıdır. Her yıl zekâtı verilen durağan mal zamanla eriyip gidecektir. Yıllık %2,5 oranında verilmesi gereken zekât, servetin bu oranda getiri sağlayacak yatırımlara yönlendirilmesini ekonomik olarak zorunlu kılar. Bu rivayetler, âtil durumdaki sermayenin zekât yükümlülüğü karşısında erimeye mahkûm olduğunu açıkça göstermektedir.

Hiz. Peygamber, yetim malının durağan bırakılmayıp ticaret yoluyla nemalandırılması gerektiğini vurgular. Yetim malı, hak sahibine iade edilmek üzere büyük bir hassasiyetle korunması gereken özel bir maldır. Buna rağmen Hiz. Peygamber, bu kadar özel bir malın dahi piyasadan çekilip âtil bırakılmasını doğru bulmaz; risk içerse de ticarete değerlendirilmesini teşvik eder.

Bu durum, bireylerin sermayelerini piyasadan çekmelerinin İslâm’ın ekonomik ilkeleriyle bağdaşmadığını gösterir. Altın ve gümüş kapların kullanılmaması

79 Tirmizi, *el-Câmiu'l-kebir*, “Zekât”, 15.

80 Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvud (Beyrût: Messesetü'r-risâle, 2004), 3/5.

81 Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/6.

82 Kâsânî, *Bedâi'*, 2/4.

83 el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, 3/152; Ebü ' Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 1/308; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/69.

84 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ünver, “Çocuğun Malının Zekâtı Meselesi”.

ve kadınların temel ihtiyaçları dışındaki aşırı ziynet eşyasından kaçınılması tavsiyesi de bu ilkenin bir parçasıdır. İslâm, paranın biriktirilip âtil bırakılmasını değil, mal ve hizmet dolaşımında etkin kullanılmasını hedefler. Böylece para miktarı ve dolaşım hızı artar, ekonomik canlılık desteklenir.

Piyasadan çekilerek âtil bırakılan mali varlıklar, ekonomik sistemde ciddi hasarlara yol açabilir. Bu durum öncelikle paranın dolaşım hızını yavaşlatarak piyasadaki likiditeyi azaltır. Likidite azlığı ticari faaliyetleri yavaşlatır, yatırımların azalmasına ve üretim kapasitesinin verimli kullanılamamasına neden olur. Üretimdeki bu düşüş istihdamı olumsuz etkilerken, âtil sermaye para arz-talep dengesini bozarak tasarrufların yatırıma dönüşmesini engeller. Paranın ekonomideki dolaşımı, dolaşım sistemindeki kanın bedene sağladığı fonksiyona benzetilebilir; paranın dolaşımdan çekilmesi likidite krizlerine ve ekonomik durgunluğa yol açar.⁸⁵ Finansal sistem de bu durumdan olumsuz etkilenir. Kredi hacminin daralması ve arz-talep dengesinin bozulması gibi sorunlar ortaya çıkar. Bu durum ekonomik dengeleri bozmakla kalmaz, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve işsizliğin artması gibi sosyal sorunları da tetikler. Sonuç olarak ekonomik kalkınma sekteye uğrar ve toplumsal refah olumsuz yönde etkilenir. Bu durumdan en çok etkilenen kesim ise toplumun en alt tabakasını oluşturan fakirlerdir.

İslâm, meşru amaçlar olmadan biriktirilen mala “kenz” veya “iddihar” adını vermiş ve bu tür birikimi yasaklamıştır.⁸⁶ Bu yasağın temel amacı, paranın âtil kalmasını engelleyip ekonomide sürekli dolaşımını sağlamaktır. Böyle bir dolaşım gelir dağılımında adaleti, istihdamı ve ekonomik istikrarı destekler.

İslâm, insanın fitri ihtiyaçları için yapılan birikimleri “kenz” olarak nitelendirmez, ancak bu tür birikimlere dahi en fazla bir yıl süreyle müsaade eder. Bu sürenin sonunda harcanmayan varlıklar için belirli oranda zekât ödeme yükümlülüğü getirir.

İnsanın biriktirme eğilimine karşılık Kur’an’ın ve Sünnet’in infakı teşvik eden yaklaşımı, İslâm ekonomisinin temel dinamiklerinden birini oluşturur. Bu yaklaşım, servetin birikmesi yerine harcanarak ekonomik döngüye katılmasını önceler.⁸⁷ Kur’an’ın birçok yerinde ve hadislerde infakın teşvik edilmesi bunun bir göstergesidir. Âtil duran maddi varlığın zekâta tabi tutulması da insanları harcamaya veya daha da önemlisi, servetlerini üretken faaliyetlere yönlendirmeye teşvik etmektedir. Yetimin malının bile ticarete değerlendirilmesinin istenmesi paranın devamlı tedavülde tutulması gerektiğine işaret etmektedir.⁸⁸

Zekâtın âtil sermayenin toplumsal zararını telafi eden bir kefâret mekanizması olduğunun en güçlü delillerinden biri de İslâm devletinin zekât vermeyenlere

85 Ahmet Tabakoğlu, “İslamda Para Politikası Hakkında Bir Deneme”, *Para, Faiz ve İslam (İlmî Toplantı)* (1992), 86.

86 Yüksel Çayiroğlu, “İslâm İktisadının Karakteristik Özellikleri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 24 (2014), 176.

87 Abdülaziz Bayındır, *Ticaret ve Faiz* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016), 32.

88 Özek, *İktisadi Gelişme ve Zekat*, 201.

müdahale etme yetkisine sahip olmasıdır.⁸⁹ Eğer zekât münferit bir ibadet olsaydı ve sadece Allah-kul ilişkisini ilgilendiren bireysel bir sorumluluk taşıyaydı, devletin bu konuda müdahale etmesine gerek kalmazdı. Ancak Hz. Ebu Bekir'in "Zekât vermeyenlerle savaşırım"⁹⁰ beyanı ve İslâm tarihinde zekât toplamak için devletin kurumsal yapı oluşturması, bu ibadetin toplumsal bir boyutunun bulunduğunu açıkça göstermektedir. Zekât vermemenin sadece bireysel bir günah değil, aynı zamanda topluma zarar veren bir eylem olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Çünkü âtil kalan sermayenin ekonomik sisteme ve özellikle yoksul kesimlere verdiği zarar o denli ciddi görülmüştür ki, bu zararın telafi edilmemesi kamu düzenini bozucu bir unsur olarak kabul edilmiş ve devlet müdahalesini gerektirmiştir. Dolayısıyla zekât, sadece Allah'a karşı yerine getirilen bir ibadet değil, toplumsal adaleti sağlayan ve âtil sermayenin yol açtığı ekonomik ve sosyal mağduriyetleri ortadan kaldıran kefâret işlevi de görmektedir.

Âtil duran varlıkların piyasaya verdiği zarar göz önüne alındığında, zekâtın kefâret mahiyetli bir ibadet olduğu açıkça görülmektedir. Âtil sermaye en büyük zararı toplumun yoksul kesimlerine verdiği için, zekât bu zararın telafi edilmesinde kritik rol oynar. Zekât çifte işlev görür: Bir yandan âtil sermayeyi yatırıma yönlendirerek üretimi ve istihdamı artırır; diğer yandan gelir transferi yoluyla ihtiyaç sahiplerinin alım gücünü artırarak toplam talebi canlandırır.⁹¹ Bu mekanizmalar sayesinde zekât, piyasanın otomatik dengeleyicisi gibi işlev görerek ekonomik durgunluk dönemlerinde talebi artırır. Dolayısıyla, ihtiyacı dışındaki varlığı piyasadan çeken kimsenin, piyasaya ve dolaylı olarak fakirlere verdiği zararı tazmin etmesi bir sorumluluktur. Bu tazminatın İslâmî sistemdeki yöntemi zekât müessesesidir.

Zekâta tabi olan durağan varlıklar zamanla eriyeyeceği için mal sahibinin önünde iki seçenek vardır: Malı ya faiz yoluyla artırmak ya da ticaret veya yatırımla değerlendirmek. İlk seçeneğin İslâm'da yasak olduğu bilindiğinden, geriye tek meşru yol kalır: sermayeyi âtil durumdan çıkarıp piyasaya sürmek. Zekâtını verdikten sonra kalan serveti elde tutmak fikhî açıdan günah olmasa da zekâtın yıllık %2,5 oranındaki bu ekonomik baskısı, servet sahiplerini en azından ödedikleri zekât kadar kâr getirecek yatırımlar yapmaya teşvik eder. Böylece zekât, fikhî bir zorunluluktan ziyade, rasyonel bir ekonomik yönlendirme işlevi görür.

Bu yolla çok boyutlu fayda elde edilir: Bireyin serveti korunur ve artma potansiyeli kazanır, toplum âtil sermayenin zararlarından korunur, bu sermayenin üretime ve genel refaha katkısı güvence altına alınır.⁹² Bu noktada, zekâtın fikhî

89 Kâsânî, *Bedâi'*, 2/35.

90 Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, "Zekât", 1.

91 Musa Kâsihi, "Devru'z-zekât fi tahkiki't-tenmiyeti'l-iktisadiyye ve'l-ictimaiyye", *Mecelletü's-Şeri'a ve'l-İktisat* 11 (Haziran 2017), 225-226.

92 Abdülbâsit el-Karân - Münir Süleyman el-Hakîm, "Devru'z-zekât fi müaleceti müşkileti't-tedahhum", *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 4 (2015), 409.

statüsünün bir emir olması ile kefaretin bir ihlalin telafisi olması arasındaki yapısal fark, tezimizin bir kıyas maa'l-fârik olarak görülmesine yol açabilir. Bu son derece yerinde bir fıkhi tespittir ver tezimizin doğru anlaşılması için bu ayrımın netleştirilmesi gerekir.

Bu çalışmada savunulan iddia, zekâtın eda edilmesi fiilinin bizzat bir kefarete olduğu değil; zekât kurumunun iktisadi fonksiyonu açısından, sermayeyi âtil bırakma eyleminin yol açtığı toplumsal zararı telafi etme işlevi gördüğünü öne sürmektir. Şöyle ki; klasik fıkhîteki kefareter bireysel bir hatanın veya günahın telafisi olarak, zorunlu mali ya da bedeni ibadet yoluyla toplumsal bir fayda üretir. Zekât kurumu da bu mantığa fonksiyonel açıdan paralellik göstermektedir. Bireyin, sermayesini üretken ekonomiden çekip âtil bırakarak yol açtığı toplumsal zararın veya ekonomik ihmalin bedeli olarak, bu sermayeden zorunlu bir pay alır ve bunu toplumsal faydaya dönüştürür. Dolayısıyla zekâtı, kefaret boyutu üzerinden okumak, onun fikhî statüsünü değiştirmek anlamına gelmez. Bu okuma, zekâtın iktisadi fonksiyonunu yani âtil sermayenin toplumsal maliyetini telafi etmeyi kefaretin telafi edici mantığı üzerinden anlamlandırmayı amaçlayan bir yaklaşımdır.

Sonuç

Çalışma, İslâm'ın beş temel esasından biri olan zekât kurumunu farklı bir teorik perspektiften ele almayı denemiştir. Temel iddiası, zekâtın yalnızca bir ibadet olmayıp aynı zamanda sermayenin üretken ekonomiden çekilerek âtil bırakılmasıyla ortaya çıkan toplumsal zararı telafi etmeye yönelik bir kefaret mekanizması olduğudur.

Bu iddianın temellendirilmesi, ilk önce İslâm hukukundaki kefaret müessesesinin derinlemesine analizine dayanmaktadır. Yapılan inceleme, kefaretin özünde çift yönlü bir yaptırım mekanizması barındırdığını göstermiştir. Bir yandan işlenen ihlale karşılık gelen bir ceza niteliği taşıırken, diğer yandan manevi arınma sağlayan bir ibadet kimliğine sahiptir. Bu süreç, bireysel bir hatanın toplumsal bir faydaya dönüşmesiyle sonuçlanır.

Bu çerçeve zekât kurumuna uygulandığında, onun da benzer yapıya sahip olduğu görülmüştür. Hz. Peygamber'in "zekât malı tüketmesin" uyarısında işaret edildiği üzere, malı işletmek bir tavsiye iken, onu işletmeyip âtil bırakmanın zorunlu sonucu olan zekât ödeme yükümlülüğü, bu eylemin toplumsal kefareti mahiyetindedir. Bu durum, sermaye sahibini yatırım yapmaya teşvik ederken, toplanan meblağın ihtiyaç sahiplerine aktarılmasıyla toplumsal zararı telafi eden ibadet ve sosyal adalet mekanizması olarak işlev görür.

Zekâtın bu kefaret boyutunun en güçlü kanıtlarından biri de İslâm devletinin zekât vermeyenlere müdahale etme yetkisine sahip olmasıdır. Hz. Ebu Bekir'in "zekât vermeyenlerle savaşırım" beyanı, zekât vermemenin sadece bireysel gü-

nah değil, topluma zarar veren bir eylem olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bu durum, atıl sermayenin ekonomik sisteme verdiği zararın o denli ciddi görüldüğünü ve bu zararın telafi edilmemesinin kamu düzenini bozucu unsur olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Namazın terkine yönelik müeyyidelerden farklı olarak zekâtın devlet eliyle zorla alınması, sadece bireyi cezalandırmayı değil, aynı zamanda toplumun (özellikle yoksulların) elinden alınan ekonomik bir hakkı telafi etmeyi ve iade etmeyi amaçlar. Bu telafi edici ve hak iade edici yönü, onun kefâret fonksiyonuyla olan ilişkisini güçlendirmektedir.

Bu çalışma, zekât literatürüne geleneksel analizlerin dışında yeni bir perspektif sunmaktadır. Zekâtı “kefâret” çerçevesinden okumak, onun sadece yoksulluğu azaltma potansiyelini değil, aynı zamanda modern ekonomilerde karşılaşılan likidite darlığı, durgunluk ve servetin dengesiz dağılımı gibi sorunlara karşı düzenleyici rol oynayabileceğini göstermektedir.

Nihayetinde zekât, sadece fakirin hakkını gözeten bir sosyal yardım değil, sermayenin toplumsal sorumluluğunu hatırlatan, onu ataletten üretime zorlayan ve bu ihmalin kefâretini toplumun faydasına dönüştüren bütüncül bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Zekâtın bu kefâret boyutu, hem ibadetin günümüzdeki uygulanaşına dair yeni yaklaşımlar geliştirilmesini hem de bu yaklaşımların toplumsal ve iktisadi sonuçlarının daha derinlemesine araştırılmasını gerektirmektedir.

Kaynakça

- Abidin, İbn Hanife. *el-Ucale fi şerhi'r-Risale*. 5 Cilt. Cezayir: Darü'l-İmam Malik, 2019.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Fethü bâbî'l-İnâye bi şerhi'n-Nükâye*. thk. Muhammed Nizâr Temim-Heysem Nizâr Temim. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Erkam, 1997.
- Aydın, Mehmet Akif - Hamidullah, Muhammed. "Köle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/237-246. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-. *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*. thk. Eymen Salih Şaban. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Bali, Muhammed b. Ebî'l-Feth b. Ebî'l-Fadl el-. *el-Mutli alâ elfâzi'l-Mukni*. thk. Mahmud el-Arnaut ve Yasin Mahmud el-Hatib. Mektebetü's-Sevâdi, 2003.
- Balta, Yusuf. *İslam Hukukunda Zekât Malları ve Nisapları*. Ankara: Sonçağ Akademisi, 2023.
- Bayındır, Abdülaziz. *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-. *el-Câmiu's-sahîh*. İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1315.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru lhyâit-Türâsi'l-Arabî, 1985.
- Cuveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâi en-Nisâbü'rî el-. *el-Burhân fi 'Usûli'l-Fikh*. thk. Salâh b Muhammed b Avida. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1418.
- Çayıroğlu, Yüksel. "İslâm İktisadının Karakteristik Özellikleri". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 24 (2014), 149-183.
- Çuçek, Muhammed. *İslam Hukukunda Kefâret*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvud. 5 Cilt. Beyrût: Messesetü'r-risâle, 2004.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî. *el-Misbâhü'l-münîr fi garîbi's-Şerhi'l-kebir li'r-Râfi*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1982.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. çev. Halil Altıntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Heyet. *el-Mevsuatü'l-fıkhiyye*. 45 Cilt. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1990.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebû'l-Fazl Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Muhammed el-Esedî ed-Dımaşkî. *Bidâyetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*. thk. Enver b Ebû Bekr ed-Dâğıstânî. 4 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2011.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî el-Makdisî. *el-Muğni*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et - Türki-Abdulfettah Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru alemlî'l-kütüb, 1997.

- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1414.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhim b. Muhammed el-Misrî. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzî'd-dekâik*. 8 Cilt. Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, ts.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004.
- İbnu'n-Neccâr, Ebû Bekr (Ebû'l-Beka) Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fütühî. *Müntehâ'l-irâdât*. thk. Abdullah b Abdulmuhsin et-Türkî. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Kaan, Enver Osman. "Faize Alternatif Bir Finansman Aracı Olarak Karz-ı Hasen Yerine Zekât". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2021), 605-621.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Misrî el-. *ez-Zahîre*. thk. Muhammed Haccî vd. 13 Cilt. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Karân, Abdülbâst el- - Hakim, Münîr Süleyman el-. "Devrû'z-zekât fî muâleceti müşkileti't-tedahhum". *el-Mecelletü'l-Ürdûniyye fî'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 4 (2015), 391-422.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-. *Bedâiü's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Kâsihî, Musa. "Devru'z-zekât fi tahkiki't-tenmiyeti'l-iktisadiyye ve'l-ictimaiyye". *Mecelletü's-Şer'i'a ve'l-İktisat* 11 (Haziran 2017).
- Katar, Mehmet. "Kefâret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/177-179. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-. *Muhtasarü'l-Kudûrî fî'l-fıkhi'l-Hanefî*. thk. Kamil Muhammed Muhammed Uveyza. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Mâverîdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *el-Hâvî'l-kebîr hüve şerhu Muhtasarî'l-Müzenî*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcud. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Merdâvî, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-. *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*. thk. Muhammed Hamid el-Feykî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2. Basım, 1955.
- Mevsîlî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu'l-Halebî, 1356.
- Mevvâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebî'l-Kâsım el-Abderî el-Girnâti el-. *et-Tâc ve'l-iklîl li Muhtasar-ı Halîl*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1374.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *el-İdâh fî menâsiki'l-hacc ve'l-umre*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *el-Mecmû' şerhi'l-Mühezzeb li's-Şirâzi*. 9 Cilt. Kâhire: Idâretü't-Tibâti'l-Münîre, 1347.
- Özek, Ayşe Ulya. *İktisadi Gelişme ve Zekat*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

- Özüçalışır, Abdullah. "Kur'an'da Kölelik ve Cariyelik". *Genç Mütefekkirler Dergisi* 4/1 (Haziran 2023), 219-235.
- Râfiî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdilkerim el-Kazvinî er-. *el-Azîz şerhu'l-Vecîz*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvaz. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Râğib el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-. *el-Mufredât fî garibi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-kalem, 1412.
- Rûyânî, Ebû'l-Mehâsin Fahrülislâm Abdülvâhid b. İsmâil b. Ahmed et-Taberî er-. *Bahrü'l-mezheb fî fûrû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. thk. Tarık Fethi es-Seyyid. 14 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1989.
- Sırım, Veli. "Arz Yönlü Bir Ekonomi Olan İslâm Ekonomisinde Zekât'ın Yeri". *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 4/1 (Mart 2018), 111-122.
- Şirazi, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf eş-. *el-Mühezzebe fî fikhî'l-İmâm eş-Şafii*. thk. Zekerriyya Umeyrat. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhîrî eş-. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcud. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Tabakoğlu, Ahmet. "İslamda Para Politikası Hakkında Bir Deneme". *Para, Faiz ve İslam (İlmî Toplantı)*, 79-90.
- Tahiroğlu, Bülent. "Osmanlı İmparatorluğunda Kölelik". *Journal of Istanbul University Law Faculty* 45/1-4 (Temmuz 2011), 649-676.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmiu'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Useymin, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Süleymân et-Temîmî el-. *eş-Şerhu'l-mümti'âla Zâdi'l-müstekni'*. 15 Cilt. Riyad: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2001.
- Ünver, Ahmet Numan. "Çocuğun Malının Zekâtı Meselesi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/31 (Haziran 2015), 61-79.
- Yaran, Rahmi. "Kefâret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/179-182. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yitik, Ali İhsan. "Oruç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/414-416. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî ez-. *Tebyinü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*. 6 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü*. 10 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1997.